

SHAKESPEARE – 19. SZÁZAD – ERDÉLY: OLVASÓK, SZÍNPADOK, SZÍNÉSZEK

Bartha Katalin Ágnes: *Shakespeare Erdélyben
(XIX. századi magyar nyelvű recepció)*

■ Bartha Katalin Ágnes könyve kétszere- sen is hiánypótló munka, hiszen a szerző a 19. századi magyar nyelvű Shakespeare-recepció erdélyi vonatkozásainak rögzítésére (az erdélyi adatok feldolgozat- lansága, hiányossága miatt), illetve ezek módszeres színháztörténeti megközelíté- sére vállalkozik. Módszertanában a szerző olyan recepciótörténeti modellt teremt, amely a szövegeknyvek vizsgálatától erdélyi személyiségek Shakespeare-kap- csolatán és a műsorrend-komparáción átítelve a színházi tény kontextuális ana- lízisének módszeréig terjed.

A *Shakespeare Erdélyben* olyan kro- nológiusan rendezett, adatgazdagsága ellenére is végig élvezhető stílusban meg- írt kézikönyv, amelynek egyes fejezeteiben az illető színházi korszak Shakespeare- vonatkozásai koncentrikus körökként raj- zolódnak ki és fonódnak monografikus egésszé.

A kötet *Shakespeare-olvasás Erdély- ben* című bevezető fejezete az egyes fele- kezeti iskolák kölcsönzónaplóit átvizsgál- va mutatja be a korabeli Erdély olvasókö- zönységét. A szerző az olvasó- és színházi közönységet nem határolja ugyan el élesen egymástól, de sikerül differenciált képet alkotnia az olvasók és színházi befogadók élményeiről. Meggyőző példákat sorol fel arra, hogy az erdélyi olvasóközönység a kezdetben németül (a Schlegel-Eschen- burg általi fordításban) terjedő Shakes- peare-t követően a magyarra lefordított darabokat olvasta, amellyel Erdélyben is kezdetét vette az egynyelvű olvasóvá válás folyamata. A fejezetből kiderül az is, hogy a kollégiumi diákság felnőtt olva- sóként is kölcsönzött Shakespeare-t, s mi- vel az unitáriusok elsőként vezették be az angol nyelv tanítását, diákjaik valószínű- leg eredetiben is olvashattak Shakes- peare-részleteket. A hetvenes évek köze-

pén jelentkező robbanásszerű Shakes- peare-olvasás Bartha szerint nagy valószí- núséggel összefügg a teljes magyar Sha- kespeare-kiadás megjelenésével (1864– 1878); a szerző kutatásai alapján egyértel- mű kapcsolat áll fenn a 19. századi kolozs- vári olvasáskultúra és a brit drámaíróval kapcsolatos színházi élmény között (lásd például a katolikus diákság E. Kovács Gyula színészhez címzett emlékversét és az *Othello*-kölcsönzések kapcsolatát.)

Ebből az elsősorban olvasástörténeti fejezetből lép át a monográfia a követke- zőkben az első Shakespeare-átültetések fordítástörténeti világába. A *színpadi befogadás első köre: a Kazinczy és Döb- rentei-korszak (1790–1837)* című fejezet nagy érdeme, hogy a rangosabb Shakes- peare-fordítók munkája mellett (Kazinczy *Hamlet*-, illetve Döbrentei *Macbeth*-fordítá- sa) a korszak harmad-negyedrendű átültetéseinek bemutatására is kitér – va- lójában ízléstörténetet is írva! –, hiszen ez utóbbiak színpadi célokat szolgáltak, s ezzel mindenképpen a közönység ízlésfor- málásának dokumentumaiként kezelhe- tők. Nem öncélú filológiai részletvizsgá- lódás ez, hanem módszertani tudatosság: Bartha Katalin Ágnes maga is hangsú- lyozza, hogy a korszak magyar Shakes- peare-előadásainak alapját német szö- vegből készült műkedvelő fordítások képezték (Kazinczy és Döbrentei kivéte- lével), amelyek itteni részletes vizsgálá- ta mind színpad-, mind színháztörténeti szempontból rendkívül értékesnek bizo- nyul. A fejezet jószemű megfigyelése az is, hogy a nagyenyedi kollégium pro- fesszorának, Benke Mihálynak magyar dramaturgiai fejtegetései hathattak a kol- légiumi diákok, s a soraikból kikerülő kolozsvári színészek Shakespeare-recep- ciójára is (pl. Jancsó Pálra, Pergő Celesz- tinnre stb.).

Bartha kutatásai alapján Kazinczy Schrödert felhasználó hatfelvonásos szövege – amely a magyarországi társulat számára készült el, de először a kolozsvári társulat mutatta be 1793. november 23-án – Kolozsváron, Pesten és a vidéki városokban kb. 1839-ig (Vajda Péter angolból fordított *Hamlet*jéig) szolgált a *Hamlet*-előadások alapjául. Noha a kolozsvári fiatal színháztörténész ezt nem mondja ki expliciten: Kazinczy Schröder-fordításának színpadi sikere valószínűleg azzal is magyarázható, hogy *Hamlet* a széphalmi mester tollán „polgárvá tett szomorújáték” (Kerényi) lett, amelynek középpontjába – családi és szerelmi cselekményszállal motiválva – a hatalom helyes gyakorlásának problémaköre került.

A kötet lapjain ugyanakkor Kolozsvár és színpada egyrészét a későbbi *Hamlet*-színészek iskolájaként rajzolódik ki (lásd Benke kezdeti mellékszerepe az ünnepelt Kótsi mellett), másrészt ünnepelt *Hamlet*-színészek vendéjátékának helyszínéként (Lendvay, Egressy játéka) nyer jelentőséget. A kolozsvári 1812-es *Macbeth*-előadásban is jelentkező szerepkettőzést Bartha Ágnes a színészképzés sajátos gyakorlataként látatja, mivel a szerepkettőzés – gyakorlati szükségességén túl – a művészi tehetség és sokoldalúság fokmérője is volt.

A Pesti Magyar Színház megnyitásának évéig (1837) a monográfia adatai szerint a kolozsvári társulat hat Shakespeare-darabot játszott: *Hamlet*, *A makrancos hölgy*, *Lear király*, *Othello*, *Romeo és Júlia*, *Macbeth* (gyakorisági sorrendben). *Hamlet* után *A makrancos hölgy* volt a Shakespeare-repertoár leggyakrabban játszott darabja, átdolgozását Erdélyben és Magyarországon a 19. század elejétől a harmincas évekig nagy sikerrel játszották. *A makrancos hölgy* Koré–Schink- (1793 körül), Schink–Shener- (1818), Komlóssy–Holbein- (1822), Láng–Holbein-féle Shakespeare-átültetései (1829) Bartha Katalin Ágnes szerint a német színpadi műsor hatását mutatják a korabeli műkedvelő fordítókra. Ezért is elgondolkodtató, hogy a szerző könyvében általában kevés figyelmet szentel Shakespeare korabeli nyugat-európai recepciótörténetének. (Különösen érdemes lett volna ebben a tekintetben a német Sturm und Drang Shakespeare-recepciójára odafigyelni, mert az 1820-as évek végén a romantikussá átlényegülő játéktípusban tetten érhető, s a

német romantika Shakespeare-jének tulajdonított hatás akár a Sturm und Drang játéktílusával is összefüggéseket mutathat!)

A színpadi befogadás új útja és a Nemzeti Színház (1837 – kb. 1866) című fejezet abból a felismerésből indul ki, hogy az irodalmi értékű fordítások és a színpadi célokat szolgáló Shakespeare-fordítások közötti kapcsolat hiánya még sokáig a brit szerző magyar recepciójának jellegzetessége maradt; ugyanakkor rámutat arra is, hogy Shakespeare tekintetében ekkor Kolozsváron is az eredetiből és kimondottan színházi célra készült fordítások hódítottak teret, ami a korszak kolozsvári színjátszásának Pest-orientált-ságával magyarázható.

Bartha Katalin Ágnes kordiagnózisa pontos, érvrendszere logikus és jól követhető: az 1830–1850-es évek Erdélyét jellemző Shakespeare-előadások ritkasága kapcsán megállapítja, hogy az előadások többnyire pesti színészek vendégszerepléséhez kötődnek; azt pedig, hogy a kolozsváriak a saját erejükből ekkortájt nemigen rendeztek Shakespeare-előadásokat, a tanulmányíró arra vezeti vissza, hogy az 1837-ben megnyíló Pesti Magyar Színház (1840-től Nemzeti Színház) magához vonzotta a vidéki színészek legjavát. Az 1866-tól váratlanul megnőtt Shakespeare-előadások számát a szerző azzal magyarázza, hogy ekkor új Shakespeare-előadók tűntek fel Kolozsváron (pl. E. Kovács Gyula Coriolanus szerepében).

Shakespeare helyét a korabeli irodalmi és színházi közgondolkodásban a fejezet Petrichevich Horváth Lázár színházelméleti írásának vizsgálata mentén mutatja be. Petrichevich 1838-as Shakespeare-tanulmányát a monográfus a színpadi és olvasói Shakespeare-recepció egymásra hatásának figyelemre méltó példájaként látatja, miután részletesen szól az Atheneum (Bajza József) és a *Regélő Pesti Divatlap* (Henszlmann Imre) közötti, színi hatásra vonatkozó polémia Shakespeare-vonatkozásairól is. A Petrichevich-fordítás Gedő László általi recepciójának bemutatása méginkább hangsúlyozza Shakespeare angol eredetiben való olvasásának és mélyebb megismerésének szorgalmazását a korabeli ifjú Shakespeare-olvasók körében is.

A negyvenes évek Shakespeare-fordításai körül dúló viták bemutatása mentén, amelyek a Nemzeti Színház 1842.

november 10-i *Othello*-bemutatóját követően robbantak ki, Bartha Ágnes a reformkori Shakespeare-előadások olyan fontos jellemzőire mutat rá mint: az irodalmi és színházi ízlésre vonatkozó felfogások közötti különbségek, a Shakespeare-színészek alakításának hiányosságai, a műveletlen és Shakespeare-re felkészületlen közönség, illetve a korabeli színikritika hiányai. A Világos utáni színészet helyzetét vizsgálva, a szerző olvasatából az ötvenes évek kevés Shakespeare-bemutatója, a klasszikus szerzők alulreprezentáltsága, illetve a színház nemzeti szempontjának hangsúlyozása emelendő ki.

Nagyon jól választotta ki a szerző P. Horváth Lázár mellé a fejezet második kevésbé ismert színházi személyiségét, íj. gr. Bethlen Miklóst, hiszen az arisztokrata származású színész Shakespeare-szerepekben való fellépése (Bolnai álnéven), amelyhez európai színházak ismerete kapcsolódik, paradigmaticusan jelzi, hogy Shakespeare a 19. század közepén is megőrizte kiváltságos szerepét, értéke nem vált általánossá. Műveinek erdélyi alulreprezentációja ellenére a brit drámaíró az ötvenes-hatvanas években is a figyelem középpontjában maradt.

Az E. Kovács-korszak (kb. 1866–1899) című fejezet a század utolsó harmadát konkrét esettanulmányok, a közönség általi recepció, valamint az európai színházművészeti stílusok találkozási pontján vizsgálja. Az erdélyi Shakespeare-recepció olyan kiemelkedő korszakába nyerünk belátást, amelyben Bartha Katalin Ágnes a közönség fejlődését és formálódását egy kiemelt színházi személyiség, E. Kovács Gyula tevékenységével összefüggésben képes láttatni. A fejezetben nemcsak a kötet egészére jellemző olvasás- és színháztörténeti perspektíva érvényesül, hanem az intermedialitás szempontjai is, amennyiben a szerző E. Kovács Gyulára vonatkozó kutatásai-ba a színháztörténet sokszor elhanyagolt

forráscsoportjait (fényképek, színpadképek vizsgálata) is bevonja, sőt azok vizuális nyelvének hatását a korabeli színikritikák nyelvezetében is kimutatja. A tanulmány ezen részét nagyon jól kiegészíthette volna a vizsgált képanyag egy részének kötetbeli reprodukciója, hiánya azonban a gondolatmenet érthetőségét nem befolyásolja.

Meggyőző és gondolatébresztő Bartha Katalin Ágnes azon felismerése is, hogy E. Kovács Gyula kolozsvári tevékenységének első szakasza egybeesett a Kisfaludy Társaság első magyar Shakespeare-összkiadásával (1864–1878), amely nagymértékben elősegítette a nagy sikerű *Othello*-színész ambíciózus színpadi programját azáltal, hogy a művész számára irodalmi értékű Shakespeare-fordításokat, publikuma számára pedig ezzel egy időben magyarul olvasható drámákat biztosított. Épp ebben a párhuzamban fedezi fel a monográfus a korabeli közönségnevelés fontos esélyét: a nemcsak színházba járó, de olvasni is szerető közönség gyakorlatilag összehasonlíthatta saját olvasmányélményét a színházi előadás olvasatával.

Az esettanulmányok által Bartha Katalin Ágnesnek sikerült a tanulmány egészében rávilágítania, hogy a Shakespeare-szerep az 19. század egésze során a színészi alkalmasság és tehetség mércéjeként működött, ennek bizonyítékként értelmezi a Színészeti Tanoda drámai gyakorlatra vonatkozó tantervét is, amely a növendékek számára az oktatásban kötelező Shakespeare-szerepeket írt elő.

A kötet gazdag függelékanyaga (az átnézett könyvtári jegyzékek közlésével, az erdélyi Shakespeare-szöveggönyvek adattárával, a kolozsvári és vidéki Shakespeare-előadások áttekintésével) ugyan-csak a szerző alapkutatásokra támaszkodó, feltáró-elemző vizsgálatának filológiai alaposságát és új kutatási eredményeit dokumentálja.

Tar Gabriella-Nóra